

FREDRIK STJERNBERG

A priori och kontingent

Traditionellt tänkte man sig att det fanns ett starkt samband mellan å ena sidan apriorisk kunskap, och å andra sidan nödvändiga sanningar. Om man nådde kunskapen utan att undersöka den här världen, så verkar det rimligt att delvis förklara denna möjlighet till kunskap genom att hävda att den rör sådant som är sant i alla möjliga världar, att apriorisk kunskap just rör nödvändiga sanningar. Det ligger också nära till hands att tänka sig att nödvändiga sanningar *endast* kan nås genom aprioriskt tänkande: eftersom våra sinnen inte är ofelbara, så verkade det underligt att vi på empirisk väg skulle kunna nå fram till nödvändiga sanningar. Därför tycktes det som om de två distinktionerna sammanföll, att apriorisk kunskap var nödvändig, och aposteriorisk kunskap gällde sådant som var sant i den här världen. Som bekant ifrågasatte Kripke denna uppfattning i sin *Naming and Necessity*, och han pläderade för att det fanns såväl apriorisk kunskap om kontingenta sanningar som aposteriorisk kunskap om nödvändiga sanningar. Hans exempel är satser som "Standardmetern i Paris är en meter lång" (a priori men kontingent), och "Aftonstjärnan är Morgonstjärnan" (aposteriori men nödvändig). Det har också hävdats att satser som "Jag är här nu" är exempel på aprioriska men kontingenta sanningar; jag kan veta att satsen är sann utan att undersöka världen, men det är inte en nödvändig sanning att FS sitter vid sitt skrivbord i Lund just den 2 december 1998 på morgonen. Sådana exempel har lett till en omfattande och svår, men ofta fruktbar, diskussion om hur till exempel indexkala och modala uttryck skall förstås. Det verkar dock finnas enklare exempel på satser som uttrycker kontingenta aprioriska sanningar. Tag följande sats:

(1) (1) är inte en nödvändig sanning

Är (1) falsk?¹ I sådana fall är (1) en nödvändig sanning, vilket gör (1) till en falsk nödvändig sanning, och om det alls finns varelser i mörksens tjänst, så måste detta vara en sådan varelse. Alltså är (1) sann. Men om (1) är sann, så kan den inte vara en nödvändig sanning, så då måste den vara en kontingent sanning. Detta har vi kommit fram till på apriorisk väg, enligt de flesta vanliga definitionerna av apriori – vi har inte använt oss av något annat än logiska resonemang samt kunskap om meningen hos de ingående uttrycken. Alltså måste (1) vara en kontingent apriorisk sanning.

Men fullt så enkelt kan det knappast vara. (1) har visat sig vara en kontingent sanning – men när skulle den kunna vara falsk? Här finns en skillnad jämfört med de traditionella exemplen på kontingenta apriorisanningar. I fallet med standardmetern i Paris är satsens status som en kontingent sats en följd av att det mått man kom att använda kunde ha haft en annan längd. Satsen ”jag är här nu” skall vara ett uttryck för en kontingent sanning, därför att jag kunde ha varit någon annanstans. Men hur skulle (1) ha kunnat vara falsk? Det verkar som om den föreslagna räddningsplankan, att kalla (1) en apriori kontingent sanning, bara tar oss ur askan i elden. (1) är nu en sats som dels måste vara apriori och kontingent, dels inte *kan* vara kontingent (därför att den aldrig kan vara falsk).

Liknande problem verkar sprida sig till det andra begreppsparet, aposteriori-a priori. Tag följande par av satser:

(2) (2) är inte en aposteriori sanning

och

(3) (3) är inte en a priori sanning

Efter en stund inser man att (2) måste vara en a priori sanning, och (3) en aposteriori, det är nämligen enda sättet att undvika paradoxala konsekvenser ((3) är möjligen dessutom en nödvändig aposteriori sanning). Men även denna slutsats är problematisk. Vi har ju genom-

1 För enkelhets skull utgår jag ifrån att de numrerade satserna i denna artikel har sanningsvärde. Vill man anföra att dessa satser av en eller annan anledning saknar sanningsvärde, så ställs man ändå inför samma problem som i huvudtexten, genom släktingar till den så kallade *förstärkta lögnaren*. För (1) skulle den nya, problematiska, satsen vara:

(1') (1') är varken en nödvändig sanning eller en sats utan sanningsvärde. Därför handlar diskussionen i huvudtexten hela tiden om de fall, där man från början antar att satserna har sanningsvärde.

fört exakt parallella resonemang för att slå fast vad (2) och (3) har för status (det ligger närmast till hands att tänka sig att vi har resonerat a priori, men huvudsaken är att vi har genomfört samma procedur för bägge satserna). Kan ett och samma sätt att skaffa kunskap vid ett tillfälle vara a priori, vid ett annat a posteriori? (Såvitt jag vet har ingen traditionellt tänkt sig detta som en möjlighet.) Om man tänker sig det, så har vi inte längre någon klar bild av vilken kontrast som begreppsparet a priori – a posteriori skall framhäva.

Det finns ytterligare ett alternativ. Kanske är (2) och (3) slarvigt formulerade, så att problemen är ett resultat av oklarheter i formuleringarna? Bättre formuleringar vore:

(2') (2') är inte känd a posteriori

och

(3') (3') är inte känd a priori

Då kan man undvika de tidigare problemen genom att säga att (2') och (3') helt enkelt inte är kända alls. Satserna är sanna, men inte kända. Om de inte är kända, så är de varken a priori eller a posteriori. De är inte heller *möjliga* att veta, eftersom sådan kunskap skulle vara antingen a priori eller a posteriori, och det ursprungliga problemet i sådana fall skulle återkomma. Man kan i och för sig undra om inte denna utväg är *ad hoc*, eftersom vi får satser som är sanna, och vi vet att de inte är falska (vi kan till och med bevisa att de inte är falska). Nu har vi blockerat den närliggande slutsatsen att vi vet att satserna är sanna, men det är inte lätt att se några oberoende skäl för varför vi inte skulle få dra slutsatsen att vi vet att satserna är sanna. Kanske kunde man hänvisa till en intuitionistisk uppfattning, och hävda att kunskap om att negationen av en sats leder till en motsägelse inte räcker för att bevisa satsen.

Traditionellt har också förklaringen av begreppen *analytiskt* och *syntetiskt* hängt samman med förklaringen av de ovanstående, problematiska, begreppen (vilket till exempel Quine gärna anförde). Och det ser ut som om problemen sprider sig även till dessa begrepp:

(4) (4) är inte en analytisk sanning

och

(5) (5) är inte en syntetisk sanning

För att undvika motsägelser får man säga att (4) är en syntetisk sanning, och (5) är en analytisk sanning. Återigen kan man ställa frågan: vilken skillnad kan det i detta hänseende finnas mellan de två

satserna? Den naturliga intuitionen skulle återigen vara att (4) och (5) antingen bägge är analytiska sanningar, eller också bägge syntetiska sanningar. (Gissningsvis borde man fastna för att bägge satserna är analytiska, åtminstone om man utgår ifrån Kants kriterium – en sats är analytisk om det som uttrycks i satsens predikat finns innehållet i satsens subjekt.)

Med några enkla medel har vi här påvisat existensen av kontingenta a priori sanningar, satser som är sanna men omöjliga att veta, och satser vars status som analytiska eller syntetiska satser är oklar. Hela detta tillvägagångssätt måste vara alldeles för enkelt, tycks det, men det står åtminstone klart att våra föreställningar om vad det innebär att vara a priori, nödvändig och analytisk bör skärskådas. Det verkar som om det just är dessa begrepp som leder till problemen, som förstås är besläktade med de problem som sanningsbegreppet ställs inför av lögnarparadoxen ("Denna sats är falsk").

En lovande möjlighet verkar vara att hävda att påståenden om att satser är a priori eller aposteriori, nödvändiga eller analytiska, måste vara *grundade*. Med detta menar jag ungefär att de i sista hand måste handla om något som är ett vanligt tillstånd eller faktum, inte bara att en viss sats är känd a priori eller aposteriori. "Det regnar" är en grundad sats, därför att den handlar om ett sakförhållande i världen – det faktum att det regnar. "Denna sats är falsk" är däremot ett typiskt exempel på en ogrundad sats – den handlar inte om något annat än just satsen själv. (Givet denna förklaring av vad det innebär att vara en grundad sats blir även satsen "Denna sats är sann" ogrundad.) En grundad sats handlar då till sist om något annat än en sats. I följande par av satser skulle därför bägge satserna vara grundade:

(6) Nästa sats är sann

(7) $2+2=4$

I följande par av satser är däremot ingen av satserna grundad:

(8) Nästa sats är falsk

(9) Denna sats är sann

Man skulle också kunna säga att (7) är direkt grundad, medan (6) är indirekt grundad – (6) handlar om en direkt grundad sats. För enkelhetens skull kan man kalla alla satser, som till sist visar sig handla om en direkt grundad sats, för indirekt grundade. En sats är då grundad överhuvudtaget om och endast om den är direkt eller indirekt grundad. De problematiska satserna ovan är då inte grundade alls, och

då kunde man anföra att de inte uttrycker något alls, vilket skulle innebära att de inte kan ge upphov till de problem som har tagits upp här.

Som första ansats till hantering av de problematiska satserna fungerar detta rätt väl, men en del svårigheter kan skönjas. Vad, mer exakt, är det som gör att ogrundade satser leder till problem? *Kan* man inte få till stånd liknande problem med grundade satser, och, om man inte kan det, varför kan man inte det? Ytterligare en sak att notera är att det inte alltid är enkelt att avgöra om en sats är grundad eller ej. Denna svårighet blir särskilt märkbar om man kan tänka sig att acceptera tanken på oändliga serier av satser.² I följande oändliga serie är alla satser ogrundade:

Nästa sats är sann

Nästa sats är sann

...

Denna sats är falsk

Men i nästa serie är alla satser grundade:

Nästa sats är sann

Nästa sats är sann

...

Snön är vit.

Med utgångspunkt i detta tal om grundade och ogrundade satser ligger det nära till hands att försöka ge en hierarkisk lösning av de problematiska satserna, en lösning inspirerad av Tarskis sätt att hantera lögnarparadoxen. På den mest grundläggande nivån, nivå 0, har man satser som rapporterar sakförhållanden, på nivå 1 har man satser som säger att satser på nivå 1 är sanna, och så vidare. Applicerat på de problematiska satserna ovan ser förslaget till en hierarkisk lösning av problemen ut ungefär på följande sätt.

På nivå 0 har vi satser som uttalar sig om något sakförhållande. På nivå 1 har vi satser som säger att satser på nivå 0 är analytiska, eller apriori, eller nödvändiga sanningar. (Kanske visar det sig att man kommer att behöva tre olika hierarkier för att hantera dessa tre begrepp, men huvudidén torde vara klar.) Så får man gå vidare upp i

² Idén att använda konstruktioner med oändliga serier av satser i ett sådant här sammanhang kommer från Yablo, "Paradox without Self-reference", *Analysis* 1993 (Yablo använder sådana serier för att alstra nya lögnarparadoxer).

en hierarki, av nivåer, 2, 3, ... (Om man avslutade hierarkin med till exempel nivå 1, så skulle man fortfarande stöta på problem med satser som "Denna sats är inte en nivå 1-nödvändig sanning." Därför måste hierarkin fortsätta uppåt.)

En hierarkisk lösning stöter dock på precis samma problem som Tarskis sanningsteori. En svårighet med Tarskis hantering av lögnarparadoxen är att Tarski inte längre kan ge en enhetlig, övergripande, förklaring av *sanning*: han ger endast en oändlig serie av nya sanningsbegrepp, *sann-i-L₀*, *sann-i-L₁*, och så vidare. Strängt taget får man då en oändlig serie olika sanningsbegrepp, ett för varje nivå (ett för varje språk), och det eventuellt gemensamma, nivåöverskridande, med sanningspredikatet blir aldrig förklarat. Samma sak skulle inträffa med den föreslagna hanteringen av de problematiska satserna ovan, om man införde en hierarki av nya begrepp, som *nödvändig-på-nivå-1* och så vidare. Denna lösning är då otillfredsställande, åtminstone så länge som man inte har en generell förklaring av vad nödvändighet, aprioricitet och analyticitet skulle vara. Just när det gäller nödvändighet verkar det finnas ytterligare ett problem. Itererade modaliteter, som till exempel "Det är nödvändigt att det är nödvändigt att det är nödvändigt att A", måste ges en annan förklaring än den vanliga. Här är det snarare så att en förklaring återstår att ge, än att det inte skulle gå att ge en sådan förklaring.

Att diskutera detta förslags för- och nackdelar i större detalj tar oss emellertid långt utöver syftet med denna lilla notis, som främst var att göra läsaren uppmärksam på några förbryllande satser.